

POHLED NA JAZYK

současný stav jazyka

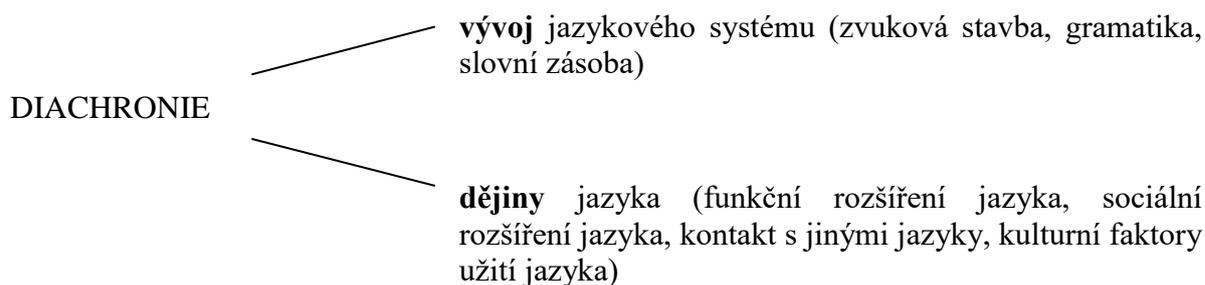
×

minulý stav jazyka

SYNCHRONNÍ JAZYKOVĚDA

DIACHRONNÍ JAZYKOVĚDA

Dvojí pohled na vývoj jazyka.

NÁŠ POHLED – VÝVOJ JAZYKOVÉHO SYSTÉMU

- nejstarší pravopisné systémy (14. stol.),
- vývoj fonologického plánu,
- vývoj morfologického plánu,
- včetně nespisovných útvarů, zejména dialektů.

PERIODIZACE VÝVOJE ČEŠTINY

Čeština se vyvinula z **pozdního dialektu praslovanštiny** na konci 10. stol. V rámci jejích dějin se tradičně vydělují následující fáze:

Pračeština 1000–1150.¹

Stará čeština 1150–1500.

¹ Letopočty mají pouze orientační charakter. Vývoj jazyka se realizuje v dlouhých časových intervalech, které se měří spíše v generacích než konkrétních letech.

Střední čeština (čeština střední doby) 1500–1775.

Nová čeština (moderní č.) 1775–současnost.

Tyto vývojové etapy by bylo možno dále vnitřně rozčlenit na dílčí periodizační úseky:

Stará čeština

raná stará čeština	čeština 14. stol. (gotická čeština)	husitská čeština
1150–1300	1300–1400	1400–1500

Čeština střední doby

humanistická čeština	barokní čeština
1500–1620	1620–1775

Nová čeština

obrozenská čeština	poobrozenská čeština	čeština 1. pol. 20. stol.	čeština 2. pol. 20. stol.
1775–1848	1848–1918		

Jak již bylo řečeno, čeština se vyvinula z praslovanštiny.

Vztah hlavních vývojových stádií k dílčím etapám vývoje češtiny demonstruje následující tabulka:

Hlavní vývojová stádia č.**Vývojové etapy č.****pračeština** (cca r. 1000 – 1150)

pračeština

stará čeština (cca r. 1150 – 1500)

raná stará čeština

čeština 14. stol

čeština doby husitské

střední čeština (cca. r. 1500 – 1775)

humanistická čeština

barokní čeština

nová čeština (cca. r. 1775 – dosud)

obrozená čeština

poobrozená čeština 19. stol.

čeština 1. pol. 20. stol.

čeština 2. pol. 20. stol.

Důležité aspekty periodizace:

- každá periodizace je arbitrární – záleží na kritériích, která se zvolí,
- všechny uvedené letopočty mají jen orientační funkci – chronologii jazykového vývoje nelze spojovat s roky,
- tato klasifikace je založena především na interpretaci vývoje spisovné češtiny, a to od okamžiku její konstituce na sklonku 13. stol.,

- vývojová stádia = obsahuje části strukturující vývoj češtiny podle relativní chronologie (**pračeština** – **stará čeština** – **střední čeština** – **nová čeština**),
- vývojové etapy češtiny = strukturuje dějiny spisovného jazyka, obsahuje termíny reflektující pojmové okruhy historiografické, kulturněhistorické, popř. literárněhistorické,
- **starší čeština / historická čeština** = neterminologické pojmenování starších vývojových stádií či fází češtiny, které předcházejí období nové češtiny (**husitská** – **humanistická** – **barokní** – **obrozená čeština**).

Rozhodující milníky dějin češtiny:

konec 10. stol.	období úsvitu češtiny (přechod z praslovanštiny do češtiny),
počátek 15. stol.	husitská doba, ve které dochází k odstranění řady archaických jevů,
2. pol. 16. stol.	stabilizace psaného jazyka, zejména v prostředí Jednoty bratrské, vzorem jazykové správnosti se stává Bible kralická, tato tradice spisovného jazyka se uchovává v prostředí církevní komunikace až do počátků národního obrození
přelom 18. a 19. stol.	kodifikace spisovného jazyka, a to na základě v té době archaické normy jazyka památek vysokého stylu konce 16. stol.
30. léta 19. stol.	začátek procesu, v jehož rámci čeština proniká do nových funkčních domén anebo se do těchto domén vrací (náročná literární tvorba, divadelní hry, školství, věda, oblast administrativní a právní) rozšiřuje se sociální báze spisovné češtiny – vytváří se česky mluvící elita počátek spontánního vývoje spisovné češtiny

- přelom 18. a 19. stol.** kodifikace spisovného jazyka, a to na základě v té době archaické normy jazyka památek vysokého stylu konce 16. stol.
- 30. léta 19. stol.** začátek procesu, v jehož rámci čeština proniká do nových funkčních domén anebo se do těchto domén vrací (náročná literární tvorba, divadelní hry, školství, věda, oblast administrativní a právní)
rozšiřuje se sociální báze spisovné češtiny – vytváří se česky mluvící elita
počátek spontánního vývoje spisovné češtiny

Praslovanština není pramenně doložena, k jejímu obrazu dospívá jazykověda pomocí komparativní metody, tj. pomocí srovnání (nejstarších fází) jednotlivých slovanských jazyků.

V tomto ohledu zaujímá zcela mimořádné postavení **staroslověnština** coby umělý jazyk vytvořený Konstantinem Filozofem v poslední třetině 9. století na bázi jižního dialektu psl. Do roku 1097 byla v přemyslovských Čechách staroslověnština používána vedle latiny jako kulturní jazyk. Její dosah byl však velmi omezený, neboť její status církevního jazyka narušoval jazykovou doktrínu západokřesťanské církve.

Pro vývoj češtiny je důležitý faktor externích jazykových vlivů, tj. vlivů jiných jazyků, zvláště:

- latiny,
- němčiny,
- staroslověnštiny (velmi krátce – zřejmě jen na církevní sféru slovní zásoby),
- v moderní době vlivu jiných slovanských jazyků (zejména polštiny a ruštiny),
- v moderní době vlivu francouzštiny a v poslední době angličtiny.

Vliv jednotlivých jazyků je odlišný, rozdílná je také míra jejich působení na jednotlivé jazykové plány (viz níže).

Vývojové kontinuum češtiny za působení jiných externích vlivů znázorňuje následující tabulka:

		latina, němčina, stsl.	lat., něm.	lat., něm.	lat., něm. ² , pol., ruš., fr., angl.
		↓	↓	↓	↓
klasická psl.	→ západní dialekt psl.	→ pračeština	→ stará čeština	→ střední čeština	→ moderní čeština

Němčina a latina působila na č. poněkud odlišným způsobem, neboť se lišily komunikační sféry, ve kterých tyto jazyky působily:

- latina = intelektuální sféra jazyka,
- němčina = sféra každodenní komunikace (konverzační jazyk): zejména řemesla, obchod a válečnictví, fenomény související s vyšší civilizační úrovní (prostředí šlechty a měšťského patriciátu).

Sporné je působení obou jazyků ve všech jazykových plánech (modulech):

- nepochybný v lexiku,
- předpokládaný v syntaxi,
- odmítaný ve flektivní morfologii a fonologii.

Prameny pro zkoumání vývoje češtiny (obecně všech starších fází každého jazyka):

- souvisle psané texty,

² Do roku 1945.

- doklady slov v cizojazyčných textech,
- vlivy nedoložené vývojové fáze jazyka v cizím jazyce,
- srovnání nejstarších vývojových fází ostatních slovanských jazyků,
- archaické dialekty,
- toponyma (místní jména).

Pro zkoumání vývoj češtiny je rozhodující přelom 13. a 14. století:

čeština ~ před rokem 1300

čeština jazykem mluvené komunikace
= souvisle psané texty nedoloženy

čeština ~ po roce 1300

čeština jazykem psané komunikace =
doloženy souvisle psané památky

Do této doby byla čeština jazykem mluvené komunikace, což nám komplikuje možnost jejího poznání, neboť schází základní prostředek celistvé analýzy starého jazyka: souvisle psané památky.

Pro poznání pč. a rané stč. jsme proto vedle rekonstrukce odkázáni na příležitostné doklady stč. slov či stč. forem v cizojazyčných textech:

- **bohemismy**, tj. strukturní české jevy v textech jiných jazyků (např. č. střídnice nosovek ve stsl. textech české redakce);
- **bohemika**, tj. česká slova v cizojazyčných textech (zejména česká vlastní jména a termíny, pro něž neměl daný jazyk adekvátní ekvivalenty);
- **glosy** a **přípisky**, tj. česká slova (ve 13. století již také věty) vepsaná/připsaná do cizojazyčného textu.

LITERATURA

ZÁKLADNÍ LITERATURA

Učebnice

Pavel Kosek

- *Historická mluvnice češtiny*. 2014.

<https://digilib.phil.muni.cz/data/handle/11222.digilib/130625/monography.pdf>

- *Historická mluvnice češtiny. Překlenovací seminář*. 2014.

<https://digilib.phil.muni.cz/data/handle/11222.digilib/131101/monography.pdf>

Slovníky

Vokabulář webový

<https://vokabular.ujc.cas.cz/>

Malý staročeský slovník (MSS)

Jaromír Bělič, Adolf Kamiš, Karel Kučera

- *Malý staročeský slovník*. 1977.

Josef Jungmann

Slovník česko-německý. 1834–1839.

<https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/>

Čítanka

Jaroslav Porák

- *Chrestomatie k vývoji českého jazyka 13. – 18. století*. 1979.

DOPORUČENÁ LITERATURA

Jan Gebauer:

- *Historická mluvnice jazyka českého. 1. díl Hláskosloví* (1894, 1963²),
- *Historická mluvnice jazyka českého. 3. díl Tvarosloví. 1. svazek. Skloňování* (1896, 1960²),

- *Historická mluvnice jazyka českého. 2. svazek Časování* (1898, 1958²),
- *Historická mluvnice jazyka českého. 4. díl Skladba* (1929 – vydal Fr. Trávníček, 2007²).

Oldřich Hujer: *Vývoj jazyka československého*. In *Československá vlastivěda*, 3. díl, 1934.

František Trávníček: *Historická mluvnice československá*. 1935

Miroslav Komárek: *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*, 1. vyd. 1958, 2. upravené a doplněné vyd. 1962.

Václav Vážný: *Historická mluvnice česká II. 1. sv. Tvarosloví. Skloňování*. 1964.

Antonín Dostál: *Historická mluvnice česká II. 2. sv. Tvarosloví. Časování*. 1967.

Arnošt Lamprecht, Dušan Šlosar, Jaroslav Bauer:

Historický vývoj češtiny. skripta 1965, 1968, 1970, učebnice 1977.

Historická mluvnice češtiny. 1986.

Josef Vintr: *Das Tschechische. Hauptzüge seiner Sprachstruktur in Gegenwart und Geschichte*. 2001.

Skripta

- **Vladimír Šmilauer:** *České historické tvarosloví s přídavkem skladebním*. 1954.
- **Miroslav Komárek:**
 - *Nástin morfologického vývoje českého jazyka*. 1976, 1981.
 - *Nástin fonologického vývoje českého jazyka*. 1982.
- **Jana Pleskalová:** *Stará čeština pro nefilology*. 2001.